

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

زمان پذیرش نهایی: ۹۹/۱۲/۲۵

شماره مجوز مجله: ۸۰۴۰۰

بررسی رابطه میان فرم، محتوا و عملکرد در فضای شهری و معماری

سارا زیبائی

۱- کارشناس ارشد طراحی شهری

sarazibae2020@gmail.com

چکیده

شهر مقوله‌ی پیچیده‌ای است که می‌توان از زوایای گوناگون همچون فضا، زمان، اقتصاد، فرهنگ، معماری و ... به آن نگریست. فضای شهری پدیده‌ای سازمان‌یافته از اطلاعاتی است که در صورت مختلف فرم، عملکرد و معنا تجلی می‌یابد. هر فضایی که در شهر ایجاد می‌گردد دارای کارکردهایی می‌باشد و این کارکردها در کالبد و فرم فضا نمود عینی می‌یابند. همچنین فرم فضاهای شهری متأثر از روابط و بنیان‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی است که این روابط محتوای فضاهای شهری را شکل می‌دهند. محیط فیزیکی می‌تواند بیان مفاهیم را ساده‌تر کند یا مانع بیان مفاهیم شود و هر چه این مفاهیم ساده‌تر و گویاتر بیان‌شده باشد شهر خواناتر است.

میزان توجه به فرم، محتوا و عملکرد در طراحی و رابطه میان آن‌ها سبب به وجود آمدن گرایش‌های مختلفی مانند سازه‌گرایی، فرمالیسم یا فرم‌گرایی، عملکردگرایی، زمینه‌گرایی و ... در طول تاریخ شده است، اما اینکه کدام یک (فرم، محتوا و عملکرد) بر دیگری مقدم است و یا از دیگری پیروی می‌کند موضوعی است که در این پژوهش مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

کلمات کلیدی: فرم، محتوا، عملکرد، فضا، شهر.

۱- مقدمه

همواره سه عامل محتوا، فرم و عملکرد در عالم هنر و معماری حضور داشته است (ایزدی، غلامعلی زاده و نوروزی، ۱۳۹۴: ۱). این سه واژه از اصطلاحات کلیدی در مباحث مختلف عمومی و تخصصی هنری می‌باشند که استفاده از آن‌ها بسیار رایج است و می‌توان آن‌ها را از مهم‌ترین مفاهیم پایه هنر در نظر گرفت. لذا پرداختن به معنی و مفهوم آن‌ها در رشته‌های هنری از ضروریات محسوب شده و از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. همچنین بدون داشتن یک درک مشترک از یک چنین اصطلاحاتی، بر اثر تفاوت نیت و مقاصد؛ به کار بردن آن‌ها، مباحث نظری هنر دچار مشکل می‌گردد (هوشیار و باروق، ۱۳۹۲: ۲).

امروزه در طراحی شهری، کم‌توجهی به محتوای فضای شهری و رابطه میان فرم و محتوای فضا موجب شده است که استفاده‌کنندگان از فضا ارتباط مناسبی با کالبد و فرم فضا برقرار نکنند و مفاهیم موجود به‌خوبی به کاربران فضا منتقل نگردد. همچنین عدم وجود ارتباط مناسب میان فرم‌های شهری با عملکرد موردنظر، سبب به وجود آمدن ابهام و پیچیدگی در فضاهای شهری شده است. بنابراین می‌توان گفت یکی از مسائل عمده‌ای که در طول ادوار پیشین و عصر حاضر همواره در زیباشناسی، فلسفه هنر و به‌طور خاص در شهرسازی مطرح بوده است، رابطه میان فرم، محتوا و عملکرد می‌باشد.

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

هدف این پژوهش تجزیه و تحلیل مفهوم فرم، محتوا و عملکرد به صورت عام و خاص در معماری و شهرسازی می باشد، همچنین پس از بیان ادبیات و مبانی نظری هریک از این واژه ها، به تبیین روابط و نسبت های میان آن ها در دوران معاصر و اولویت استفاده آن ها در طراحی فضاهای معماری و شهرسازی پرداخته می شود.

۲- پیشینه موضوع

در رابطه با نسبت میان فرم و محتوا افراد بسیاری سخن به میان آورده اند. از آن جمله در عرصه ی هنر افلاطون می باشد. در دوران معاصر، تولستوی تا اندازه ی زیادی با او هم نظر می باشد. کانت نیز از کسانی که در این رابطه بحث را در قالب اصول زیبایی مطرح می کند. در دوران معاصر تنوع بسیار زیاد می باشد. معماری مدرن، مدل جدیدی از این نسبت را مطرح می کند. جان لنگ از کسانی که به نقد در این رابطه می پردازد و برای دستیابی به نظریه محتوایی در معماری تلاش می کند. در عالم هنر بوودلر، هانسولیک، اسکار وایلد و والتر رتر به نسبت های بین شکل و محتوا پرداخته و شکل را مقدم دانسته اند. شالوده شکنان نیز به محتوا با دیدی خاص پرداخته اند و در این روش شکل های ناآشنای بسیاری آفریده شد. همچنین دکتر مهدی حائری یزدی از کسانی که به همراهی این دو باهم پرداخته و به آمیختگی آن ها صحنه می گذارد (ایزدی، غلامعلی زاده و نوروزی، ۱۳۹۴: ۱).

همچنین در رابطه با نسبت میان فرم و عملکرد، لوئیجی اسنوزی با صراحت می گوید: «در تحلیل نهایی، مسئله عمده معماری فرم است و به این دلیل من بر این اعتقادم که هر طراحی بایستی از دیدگاه فرم به این مسئله معماری نگاه کند و من هر نوع نقطه نظر دیگر را (جامعه شناسی، اقتصاد و غیره) رد می کنم». فرانک لوید رایت مفهوم زیبایی مورد علاقه اش را از طبیعت و نظمی که در آن است و ظرافتی که باعث زیبایی آن است می گرفت و این منطقی بود که او در فرم پردازی نیز تابع آن بود. جمله «فرم باید تابع عملکرد باشد» که شعار تمامی عملکردگراها بود از معلم رایت یعنی لوئی سالیوان است. یکی از مهم ترین شخصیت های عملکردگرا به خصوص در دهه ۱۹۲۰ والتر گروپییوس بود که از ابتدا نیز به این اعتقاد معترف بود (قیاسوند، قدوسی فر و جاوید، ۱۳۹۳: ۳). همچنین نظر لوئی کان و پاول رودلف نیز در این مورد مشابه است. لوکوربوزیه و فیلیپ جانسون نیز معتقد بودند که فرم پردازی در معماری نقشی کاملاً بارز دارد و پاسخگویی به نیازهای انسان در معماری امری بدیهی و شرط لازم در اثر معماری محسوب می شود.

۳- فرم

۳-۱- تعریف مفهوم فرم در زبان فارسی

با توجه به استعمال فراوان این واژه در مکالمات فارسی زبانان، در نگاه اول این شبهه ایجاد می شود که این کلمه فارسی است. به علاوه معنی واژه فرم در اکثر فرهنگ های لغت فارسی ذکر شده است که این امر نشان دهنده کاربرد وسیع و ریشه دار آن و سابقه زیاد استفاده از آن در زبان فارسی است. در مقابل فرم در لغتنامه مرحوم دهخدا آمده است: «(مأخوذ از زبان های اروپایی)، شکل، صورت، رسم و طرز رفتار، قالب و نمونه و ...». فرم در فرهنگ عمید نیز، «ریخت، شکل، وضع، هیئت، حالت، صورت، ظاهر، پیکر، کالبد» معنی شده است که در مقابل آن *Forme* مربوط به زبان فرانسه ذکر شده است (ظفرمند، ۱۳۸۱: ۱۴).

در فرهنگ کامل فارسی معین فرم به عنوان یک اصطلاح رایج و مورد استفاده در زبان فارسی معنی شده است و در برابر آن لغت معادلی ذکر نگردیده است؛ «فرم: *Form* ترکیب عناصری که مجموعه ای واحد را به وجود آورده اند، روش و سبکی که بین این عناصر هماهنگی برقرار کرده و به طور خلاصه عاملی که شخصیتی ممتاز به مجموعه ای واحد بخشیده». همان گونه که مشاهده می شود، این تعریف نسبتاً واضح، جامع و فراگیر است (ظفرمند، ۱۳۸۱: ۱۴).

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

۳-۲- تعریف مفهوم فرم در زبان انگلیسی

در فرهنگ آکسفورد، Form "طریقه‌ای که یک شی به وجود و ظهور می‌آید" معنی شده است (Hawkins, 1991: 196). در فرهنگ Advanced Learners برای فرم طی حالت اسم، ۱۲ دسته معنی متفاوت و طی حالت فعل، ۷ دسته معنی به ترتیب اهمیت و کاربرد ذکر شده است. برخی از آن‌ها که مربوط به معنی و مفهوم فرم می‌باشند بدین قرارند: ۲- یک نظام یا ترتیب کلی از بخش‌ها (اجزا)، طریقه‌ای که بخش‌ها کنار هم قرار می‌گیرند تا یک چیز یا مجموعه‌ای را بسازند، سبک یا شیوه بیان یا ارائه (نمایش)، به‌عنوان مثال یک قطعه موسیقی در فرم سونات، ۳- یک نظام یا سازمان ویژه، گونه، نوع، به‌عنوان مثال: فرم حکومت یا مذهب؛ فرم‌های زندگی حیوانات و گیاهان؛ برف و باران، فرم‌هایی از آب هستند ... ۴- دستور زبان (گرامر) شکل‌های هجی (spell) یک لغت به‌طور مثال لغت brother در حالت جمع دارای دو فرم brothers و brethren می‌باشد. در فرهنگ کامل کتابخانه‌ای آکسفورد، در باب معنی و کاربردهای فرم، مطالب زیادی ارائه شده‌اند که از میان آن‌ها به تعریفی مهم اشاره می‌شود: "شخصیت، سرشت، ساختار و یا وضعیت ویژه یک چیز، حالت ویژه‌ای که یک چیز در آن به وجود آمده و یا خود را آشکار می‌سازد" (ظفرمند، ۱۳۸۱: ۱۵).

۳-۳- تفاوت فرم و شکل

مفاهیم گشتالت (شکل) و فرم در ارتباط نزدیکی با یکدیگرند. هر دو لغت از ریشه Forma در زبان لاتین هستند و به‌این ترتیب می‌توان آن‌ها را تعریف نمود. گشتالت (شکل) عبارت است از کلیت قابل‌رؤیت، محاط در حدود، کم‌وبیش مرکب از اجزاء و دارای وحدت کلی در تظاهر یک شیء. در زیباشناختی فرم یا صورت تظاهر حسی و واضح یک شیء است و این بیانی است که خود را در معرض قضاوت قرار می‌دهد. هر دو مفهوم گویای جلوه ظاهری یک شیء هستند اما هر دو باهم برابر نیستند بار دیگر همین مسئله را از دیدگاه یک معمار نگاه می‌کنیم: لوئی کان در این مورد می‌نویسد: «صورت با شکل یکی نیست. شکل به طرح مربوط است اما صورت (فرم) به نمایش گذاشتن اجزاء جدایی‌ناپذیر می‌پردازد. طرح به آنچه که این به معرض دید قرار دادن صورت- می‌خواهد به ما بگوید واقعیت می‌بخشد (کورت گروت، ۱۳۸۸: ۲۷۵).

۳-۴- مشخصات بصری فرم

فرانسیس دی کی چینگ در کتاب معماری، فرم، فضا و نظم مشخصات بصری ذیل را برای فرم بیان کرده است: شکل: صفت اصلی مشخص‌کننده فرم است. شکل نتیجه‌ی ترکیب معین وجوه و یال‌های یک فرم است. اندازه: ابعاد واقعی فرم، طول، عرض و عمق آن است. درحالی‌که این ابعاد تناسبات فرم را معین می‌نمایند، مقیاس فرم توسط نسبت اندازه‌ی آن به اندازه‌ی سایر فرم‌های موجود در محیطش تعیین می‌شود. رنگ: مشخص‌ترین صفتی است که یک فرم را از محیطش متمایز می‌نماید. همچنین رنگ در بار بصری فرم اثر دارد. بافت: مشخصات وجه یک فرم است، بافت وجوه یک فرم، بر قابل احساس بودن آن‌ها و کیفیت انعکاس نورشان اثر دارد. مکان: محل قرارگیری فرم نسبت به محیط یا محدوده‌ی بصری‌اش می‌باشد. جهت: وضعیت قرارگیری فرم است نسبت به سطح زمین، نقاط پیرامون یا نسبت به فردی که فرم را نگاه می‌کند. تعادل بصری: درجه سختی و پایداری یک فرم بستگی به هندسه و جهت قرارگیری‌اش نسبت به سطح زمین و خط دید ما دارد (دی. کی. چینگ، ۱۳۹۲: ۵۰).

۳-۵- فرمالیسم و رویکرد فرمالیستی

فرمالیسم به‌عنوان یک آموزه‌ی هنری عبارت است مدعایی در مورد ارزش هنری برحسب فرم آن. به تعبیر دیگر فرمالیسم آموزه‌ای است که ارزش یک اثر را صرفاً در فرم آن جست‌وجو می‌کند. این نظریه اثر هنری را دارای دو جنبه می‌شناسد: یکی، جنبه‌ی فرمی و دیگری، سایر جنبه‌ها از جمله درون‌مایه و محتوا. در رویکرد فرمالیستی شناخت و ارزش اثر منحصر بر فرم آن

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

تکیه می‌کند و لذا سایر جنبه‌ها یا واجد ارزش نیست و یا از ارزشی فرودست برخوردار است. بعضی از فرمالیست‌های افراطی سایر جنبه‌های اثر را نیز تابع فرم می‌شناسند (جمالی، ۱۳۹۴: ۱۴).

۳-۶- مفهوم فرم در هنر، معماری و شهرسازی

واژه فرم در هنر، معماری و شهرسازی کاربرد بسیاری دارد. در این قسمت به بررسی مفهوم و اصطلاح فرم در هنر، معماری و شهرسازی پرداخته می‌شود.

در زیباشناسی، فرم یا صورت تظاهر، حس واضح یک شیء است و این بیانی است که خود را در معرض قضاوت قرار می‌دهد. شکل دادن یعنی پردازش اشکال و این بدان معنی است که فرم به‌گونه‌ای انتخاب شود که با محتوا و ایده طرح تطابق داشته باشد. براین اساس شکل پردازشی صورتی با توجه به فرم، وابسته به عوامل گوناگون است. میزان موفقیت زیباشناسی تابعی است از میزان موفقیت فرم در انتقال محتوا (ملیحی، ۱۳۸۸: ۶).

شکل‌گیری فرم در معماری نه‌تنها از شرایط محیطی، عملکردی، سازه، اقلیم و ... متأثر است بلکه نظام ارزشی اعتقادات و ایده‌ها نیز از عوامل شکل‌دهنده آن محسوب می‌شوند. فرم بیان‌کننده‌ی نظام ارزشی است و از مسائل بنیادین معماری به شمار می‌آید. به تعریف "یورگ گروتز": چنانچه سبک را در معماری نمودی مجسم از نظام ارزشی تعریف کنیم که اساس فرهنگ را پی می‌ریزد به تبع آن معماری را می‌توان نتیجه‌ی جست‌وجوی بهترین فرم تعریف کرد که بیان‌کننده‌ی نظام ارزشی حاکم است. صاحب‌نظرانی چون "فیلیپ درو" با مقایسه کردن زبان و فرم وجود کلمات را در زبان با وجود نقوش اولیه و فرم‌های پایه برای به وجود آوردن مطلق زبان فرم مشابه دانسته‌اند. فرم‌ها به‌عنوان علائم بصری قابل‌تغییر به وجود آورنده زبان یک فرهنگ هستند که محتوای معنوی یک فرهنگ را نشان داده و به آن پایداری می‌بخشند (هوشیار و باروق، ۱۳۹۲: ۶).

۴- محتوا

۴-۱- تعریف مفهوم محتوا در زبان فارسی

در فرهنگ فارسی عمید (عمید ۱۳۸۹)، واژه محتوا این‌گونه معنا شده است: "آنچه درون چیزی قرار دارد، آنچه در یک‌سخن قصد شده، مضمون سخن". همچنین در فرهنگ لغت مرحوم دهخدا (دهخدا، ۱۳۳۵) در مقابل واژه محتوا این‌چنین آمده است: "مفاد، معنی، مفهوم، مضمون، مدلول، مستفاد، فحوی، مقصود، منظور، مراد".

۴-۲- تعریف مفهوم محتوا در انگلیسی

واژه محتوا در انگلیسی معادل کلمه content می‌باشد. در فرهنگ آکسفورد content به‌صورت "محتوی، مقدار، گنجایش، مفاد، خوشنودی، فحوا، حجم، راضی، خرسند، خوشنود، خرسند کردن، راضی کردن، قانع کردن" معنا شده است (Hawkins, ۱۹۹۱).

۴-۳- مفهوم محتوا در معماری و شهرسازی

موضوع محتوای فضای شهری در طی سال‌های پس از جنگ دوم جهانی محور بحث‌های گوناگون بوده و اندیشمندان رشته‌های مختلف به آن پرداخته‌اند. از این جمله می‌توان به جغرافی‌دانان (دیوید هاروی ۱۹۶۱، دیوید هربرت: ۱۹۸۱، ۱۹۹۹ و ...)، مردم‌شناسان (لوی استراوس: ۱۹۶۳، بوردو: ۱۹۷۳، ۱۹۷۷ و ...)، جامعه‌شناسان نظری (آنتونی گیدنز: ۱۹۸۱، هربرت گنر: ۱۹۶۱ و ...)، باستان‌شناسان (اکو: ۱۹۷۲، کلارک: ۱۹۷۷، زنفور: ۱۹۷۷، وهولدر: ۱۹۷۸ و ...) و برنامه ریزان شهری (هاروی، کاستلز: ۱۹۷۱، هانسون و هیلی بر: ۱۹۸۴، یان بنتلی: ۱۹۹۹ و ...) اشاره کرد. براین اساس به نظر می‌رسد برای تبیین عناصر عوامل و نیروهای شکل‌دهنده فضای شهری اولاً باید به رشته‌هایی توجه داشت که با اثر زندگی اجتماعی بر سازمان فضایی سروکار دارد، ثانیاً فضای شهری باید بستر زندگی عمومی و اجتماعی مردم جامعه تلقی می‌شود. ثالثاً محتوای اجتماعی این

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

فضا، که آن را بیش از پیش به عنوان پدیده‌ای اجتماعی - کالبدی می‌نمایاند باید نه از مدل‌های ساده و توصیفی پاسخ فرد به محرکات محیط بلکه با تأکید بر ظرفیت مرده، و نیروهای اجتماعی و فرهنگی توصیفی عمیق‌تر ارائه کرد (Canter, Krampen & Stea: 1990). بنابراین از یک سو عناصر مضمون، یا محتوای فضای شهری شامل مجموعه فعالیت‌های مربوط به نهادهای اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی و حقوقی، دینی و ... است و از سوی دیگر چون ظرفیت‌های اجتماعی دارای بعد تاریخی است و به ارزش‌های ماندگار و جمعی انسان‌ها مربوط می‌شود که در طول تاریخ پدید آمده و از طریق عناصر نمادین فرهنگی انتقال یافته، لذا محتوای فضای شهری دربردارنده عناصر تاریخی و پایدارتر است. منظور از عناصر پایدارتر مجموعه کیفیت‌ها و توانایی‌هایی است که فضای شهری به واسطه تاریخ میراث غنی فرهنگی و ارزش‌های جمعی و مشترک مردم جامعه کسب و در نمادهای فیزیکی - فضایی‌اش متبلور و به نسل بعد انتقال می‌دهد، بنابراین فضای شهری از این منظر سیستم نسبتاً پایدارتر انتقال میراث فرهنگی جامعه می‌شود و همین کیفیت فضای شهری است که بر این پایه دست به طبقه‌بندی اجتماعی می‌زند و آن را مکانی می‌سازد (شکوهی، ۱۳۹۰: ۳۶).

۱-۳-۴- عناصر سازنده محتوای فضای شهری

مطابق آنچه گفته شد، محتوای فضای شهری شامل مجموعه عناصر متغیر و نسبتاً پایدارتر است. این محتوا مشحون از تأثیر نیروهای اجتماعی و فرهنگی است و وضع آن عناصر را تعیین می‌کند. پارسی (۱۳۸۱) عناصر سازنده محتوای فضای شهری را به صورت زیر دسته‌بندی می‌کند:

عناصر متغیر محتوای فضای شهری: فعالیت‌ها

فعالیت‌های انسانی در عرصه اجتماعی اقتصادی فرهنگی و مانند آن معطوف به هدفی معین است و ضامن بقای جامعه و تداوم بخش زندگی عمومی و اجتماعی مردمانی است که به واسطه آن به هم می‌آمیزند. بسیاری از فعالیت‌های انسانی دارای خصلت تبعیدی اند و ضرورتاً در فضا تجلی می‌یابند. فعالیت‌های انسانی ابعاد گوناگونی دارند و مکان‌های عمومی حاصل فعالیت‌های انسانی با ابعاد اجتماعی و عمومی است. حال اگر چنانچه فعالیت‌های عمومی خصلتی شهری داشته باشند و در فضایی انتظام یابند که واجد ویژگی‌های زیبایی‌شناختی باشد می‌تواند موجب فضای شهری شود اما انتظام فعالیت‌ها اهمیتی اساسی دارد کما اینکه اشپری ریگن تنظیم فعالیت‌های شهری را عنصر اساسی طراحی شهری می‌داند. بنابراین انتظام فعالیت‌ها مهم‌ترین وجه شخصیت فضای شهری است و شناخت آن به مثابه شناخت مهم‌ترین وجه فضای شهری بوده و انتظام فعالیت‌هاست که به نوبه خود، درهم آمیختگی رفتارهای انسانی جامعه را باعث می‌شود.

محتوای فضای شهری از عنصر پایدارتری نیز برخوردار است که بدون وجود آن فضای شهری تحقق نمی‌یابد و آن خصلت مدنی و شهریت آن است.

عناصر نسبتاً پایدار محتوای فضای شهری: حیات مدنی

فضای شهری بستر آن زندگی عمومی و اجتماعی جامعه است که در فرایند تحول زندگی زیستی - اجتماعی به یک زندگی اجتماعی و روان‌شناختی، به واسطه بن‌مایه‌های خردگرایانه، مشارکت آگاهانه و فعالانه نظری و عملی، واجد کیفیتی عالی از ارزش‌های انسانی و مدنی شده است. این کیفیت که چیزی جز مدنیت و یا حیات مدنی جامعه نیست، به این ترتیب، عنصر ذاتی محتوای فضای شهری است و روابط انسان‌ها و فعالیت‌های شهری را متأثر می‌سازد. در بازشناسی مفهوم حیات مدنی به عنوان عنصر پایدار فضای شهری، این مفهوم معطوف به مجموعه پویاها، گرایش‌ها و نگرش‌هایی است که بر پایه عقلانیت جمعی، باورهای مردم‌سالاری، خودباوری، خردگرایی و قانون‌گرایی است. بنابراین، فضای شهری دربردارنده نمادهایی است که عامل تداوم باورها و ارزش‌های جمعی و مدنی مردم و حاوی میراث فرهنگی تاریخی جامعه است و از این روست که فضای شهری به واسطه این محتوا مرکز نمادین پایداری ارزش‌های مردمی است که به بیان قدرت خویش می‌پردازند و آن را در فضا متبلور می‌سازند (پارسی، ۱۳۸۱: ۴۴).

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

۲-۳-۴- عوامل مؤثر در محتوای فضای شهری

عوامل مؤثر در محتوای شهری شامل نهادها، فرهنگ و پویای شهرنشینی و شهرگرایی می‌باشند (پارسی، ۱۳۸۱: ۴۵). در ادامه به توضیح مختصری پیرامون هر یک پرداخته شده است.

نهادها: نیروی مؤثر جامعه است و برای بقای جامعه ضرورت دارد. نظام فعالیت‌ها از سوی نهادها تعیین و هدایت می‌شوند و تغییر و توسعه نظام نهادها به تغییر الگوی فعالیت و به دنبال آن به تجدید ساخت فضای شهر می‌انجامد.

فرهنگ: از آنجاکه هر فعالیتی که توسط انسان صورت می‌گیرد اساساً متکی به فرهنگ است و آن فعالیت تابع خصوصیات فرهنگی جامعه است که صاحبان این فعالیت‌ها بدان تعلق دارند و این امر در فضاهای شهری به‌خصوص خیابان و میدانی به‌شدت مطرح است. بنابراین فرهنگ مستقیماً از طریق نظام فعالیت‌ها و با هدایت هنجاری و ارزشی آن، با ارائه دستورالعمل‌های معین ناظر بر انجام فعالیت، مستقیماً بر فضا و محیط شهری تأثیر می‌کند و فضای شهری را نیز محصولی فرهنگی می‌نماید. واقعیت آن است که فرهنگ بخش انسان‌ساخت محیط انسانی است. فرهنگ در اشیا و محیط فیزیکی ظاهر می‌شود و طرح‌های عمومی، طرح خانه‌ها و ساختارهای عمومی به‌طور صریح بازتاب ارزش‌ها و اعتقادات یک فرهنگ‌اند، لذا فضای شهری با محتوای عمیقاً اجتماعی به‌عنوان فضایی ساخته شده محصولی فرهنگی به شمار می‌آید.

پویای شهرنشینی و شهرگرایی: فرایندهای توسعه شهری و شهرنشینی به‌عنوان پویای جهانی و شیوه معینی از زندگی بر وضع نهادها، موازین، اندیشه‌ها، هنجارها و ارزش‌ها و مانند آن را در روابط انسان‌ها توسعه می‌دهد که به نام شهریت یا مدنیت و یا حیات مدنی در فرهنگ شهری انسان‌ها جایگاه ویژه‌ای دارند لذا با توسعه شهرگرایی به‌عنوان شیوه معینی از زندگی عنصر حیات مدنی در فرهنگ شهری توسعه می‌یابد. بنابراین پویای شهرنشینی و شهرگرایی یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر در محتوای فضای شهری به شمار می‌آید.

۵- عملکرد

۱-۵- تعریف مفهوم عملکرد در زبان فارسی

در فرهنگ فارسی عمید (عمید ۱۳۸۹) واژه عملکرد به‌عنوان اسم مرکب و به‌صورت "کارکرد؛ میزان کار؛ حاصل و نتیجه کار" معنا شده است. همچنین در فرهنگ معین (معین ۱۳۶۲) در مقابل واژه عملکرد "کارکرد و نتیجه کار" نوشته شده است.

۲-۵- تعریف مفهوم عملکرد در زبان انگلیسی

واژه عملکرد در انگلیسی معادل کلمات *working*، *action*، *function*، *operation* می‌باشد. از نظر لغوی، واژه «فانکشن» در زبان انگلیسی به معانی مختلفی به کار می‌رود: عمل کردن، اجرا کردن، ادا کردن، فعالیت فیزیکی یا ذهنی، همچنین تحمل؛ نوع ویژه یک فعالیت مناسب برای هر چیزی، کیفیت عملی که مقصود خود را برآورده می‌سازد، چه در اندام فیزیکی جانداران و چه در نیروهای هوشمند و اخلاقی و نهایتاً در هر چیزی؛ نوع عملی که مناسب فردی که متعلق به رده یا گروهی است مقصود یا نقشی که برای فردی یا چیزی در نظر گرفته شده است. «فانکشن» از واژه فرانسوی «فونکسیون» و واژه لاتین «فونکسیون» برگرفته شده است. «فونکسیون» از فعل «fungi» به معنای اجرا کردن و انجام دادن، اخذ شده است (غریب پور، اصطلاح‌شناسی عملکرد معماری، ۱۳۹۲: ۶۱).

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

در فرهنگ انگلیسی آکسفورد در مقابل کلمه operation "کارکرد یا واقعیت فعال یا در حال اجرا" آمده است. همچنین کلمه function به صورت "فعالیتی که هدف یک فرد یا چیزی است، کاربرد عملی یا هدف در طراحی" معنا شده است. کلمه action نیز به عنوان اسم و به مفهوم "واقعیت یا فرآیند انجام کاری، معمولاً برای رسیدن به هدف" می‌باشد. در ادامه کلمه working به دو حالت صفت و اسم آورده شده است و در حالت اسم به معنای "عمل انجام کار" معنا شده است (Hawkins, 1991).

۳-۵- مفهوم عملکرد در معماری و شهرسازی

واژه «عملکرد» از واژگان بسیار آشنا در مباحث معماری است و مفهومی که به واسطه این واژه بیان می‌شود به مثابه اصلی حاکم بر چستی معماری تلقی می‌شود. معنای آنچه در حوزه معماری «عملکرد» خوانده می‌شود، مدیون پیشنهادی دیرین به قدمت کل تاریخ نظریه پردازی معماری است. در چنین بستری، عملکرد به مثابه مفهومی از پیش تعیین شده چستی مفهوم معماری را قوام می‌بخشد. اما آنچه لازم به تأمل است این حقیقت است که عملکرد نه خود مفهومی مستقل و مؤثر که مفهومی وابسته است و چستی آن از چستی مفهوم معماری نشأت می‌گیرد (غریب پور، ۱۳۸۹: ۳۱).

فانکشن اصلی ترین و پرکاربردترین اصطلاحی است که امروز بر مفهوم عملکرد معماری دلالت دارد، با این حال سابقه آن به پیش از قرن هجدهم نمی‌رسد. تا پایان قرن نوزدهم، آنچه در معماری واجد «فانکشن» بود (به سخن دیگر، آنچه بر چیزی عمل می‌کرد) عمدتاً یکی از اجزای فنی یا ساختاری بنا با نیروهای مکانیکی درون بنا بود. به عبارت دیگر، تا آغاز قرن بیستم جز در چند مورد انگشت شمار، «فانکشن» اصطلاحی مرتبط با تکنیک یا ساخت بنا بوده است و با انسان و فایده بنا برای انسان ارتباط چندانی نداشته است. در قرن بیستم معنایی جدیدی از واژه «فانکشن» عمومیت یافت که مطابق آن بناها بر مردم یا عوامل اجتماعی «عملی» انجام می‌دهند و برعکس. یعنی جامعه نیز «عملی» بر تعیین صورت بناها انجام می‌دهد. در قرن بیستم، این معنای متأخر توجه بسیاری را جلب کرده است (غریب پور، ۱۳۹۲: ۶۰).

در قرن بیستم، کاربرد جدیدی از واژه عملکرد گسترش پیدا کرد که در آن بناها خود به منزله عمل کننده بر مردم یا شرایط اجتماعی تعبیر می‌شدند. این معنای دوم واژه عملکرد و نیز برعکس آن، عمل اجتماع بر تعیین فرم بنا است که توجه بسیاری را به خود جلب کرده است (غریب پور، ۱۳۸۶: ۷۵).

۱-۳-۵- تعابیر مرتبط با مفهوم عملکرد

غریب پور (۱۳۹۲) بر اساس معنا و کاربرد اصطلاحات و واژه‌هایی که بر مفهوم عملکرد دلالت دارند یا در شرح معنای عملکرد به کاررفته‌اند، مفهوم عملکرد معماری را با چهار تعبیر کلی مرتبط دانسته است:

تعبیر کاربردی

در این تعبیر، مفهوم عملکرد حاصل تأکید بر ویژگی سودمندی شیء یا اثر برای انسان و رفع نیازهای اوست. چنین تعبیری که در نسبت با هر شیء مفیدی مصداق دارد، به نوعی همواره در دیگر تعابیر نیز حضور دارد، در تعبیر کاربردی، اثر معماری غالباً ابزار یا شیئی مفید تلقی می‌شود و مفهوم عملکرد به ویژگی کاربردی آن شیء برای انسان اشاره دارد. مفهوم کاربرد که از قرن شانزدهم در فرانسه بر اهمیت آن تأکید شده است، نخستین بار توسط کلود پرو به مثابه یکی از بنیادهای زیبایی‌شناختی مطرح شده است.

تعبیر زیست‌شناختی

تعبیر زیست‌شناختی در معماری بر رابطه اجزای کل زنده (حقیقی یا استعاری) با یکدیگر و با کل اشاره دارد. این کل به سان ارگانیزم با موجودی زنده تصور می‌شود. چنین تعبیری، با تفسیر قاعده رابطه میان اجزای آن موجود برای بقا و رشد و توسعه پدید می‌آید و در پی اصولی برای شکل‌گیری کالبد است. در این تعبیر کالبد معماری به مثابه موجودی زنده دیده می‌شود که از

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

زندگی درونش حمایت می‌کند و ویژگی‌های ساختاری آن بیش از هر چیز مورد توجه قرار دارد. کاربرد «فانکشن» در معماری در مواردی مبتنی بر چنین تعبیری بوده است.

تعبیر مکانیکی

در تعبیر مکانیکی، مفهوم عملکرد بر رابطه متقابل میان نیروهای مکانیکی درون یک شیء اشاره دارد. چنین مفهومی از عملکرد می‌تواند در هر شیئی برای ادامه دوام و بقا مطرح باشد. در این تعبیر، کالبد معماری به مثابه یک شیء تلقی می‌شود که برای بقا باید نیروهای درونی آن با یکدیگر به تعادل برسند و اجزای آن کالبد متناسب با یکدیگر و متناسب با کاری که انجام می‌دهند تعیین شده باشد. تعبیر مکانیکی همچنین در دیدگاه‌های خردگرایانه نسبت به مفهوم عملکرد حضور داشته است.

تعبیر سیستمی

این تعبیر از مفهوم عملکرد، به لزوم تناسب کالبد به مثابه سیستم با مقصود یا هدفی که برای بودن آن در نظر گرفته شده است، اصالت می‌دهد. چنین مقصودی لزوماً مبتنی بر فایده با کاربرد تعیین نمی‌شود و بر این اساس، این تعبیر از مفهوم عملکرد، می‌تواند در مورد هر شیئی که برای انسان ساخته می‌شود و هدفی برای ساختن آن در نظر گرفته شده است، صادق باشد (غریب پور، ۱۳۹۲: ۶۴).

۶- بررسی نسبت فرم با محتوا و عملکرد

۶-۱- نسبت فرم و محتوا

پس از تحلیل مفهوم فرم و محتوا، به بررسی رابطه و نسبت میان آن‌ها در طراحی شهر و یا ساختمان پرداخته می‌شود. در مواجهه‌ی با یک موضوع طراحی اگر بنا بر این باشد که محتوا اصل قرار گیرد، باید ابتدا سطوح محتوایی برآمده از بستر و موضوع طراحی مشخص شود. سطوح محتوایی را می‌توان به هاله‌ای که برآمده از مسئله یا سایت طراحی باشد تشبیه کرد که عموماً در شروع طراحی از آن به عنوان انرژی‌های موجود در سایت با موضوع طراحی نام برده می‌شود. این انرژی‌ها برای این که به صورت محسوس قابل دریافت شوند در قالب اشکال ظاهر می‌شوند. با گذشت زمان سطوح محتوایی که آفریننده‌ی اشکال معمارانه بودند، می‌توانند دستخوش تغییر قرار گیرند. به عنوان مثال میدان نقش جهان در زمان صفویه تحت محتوای سیاسی- اجتماعی آن دوره به شکلی که دیده می‌شود درآمده است. مسجد و بنای حکومتی و بازار سه رکن اساسی که معنای آن دوران با توجه به این سه که حالتی نمادین دارند قابل درک است. عالی‌قاپو در میدان کمی جلوآمده است و مسجد شیخ لطف‌الله به همان اندازه عقب نشسته است. اما مسجد شاه به اندازه‌ی کافی صلابت دارد. همچنین قیصریه نماد جریان اقتصادی دوره را نشان می‌دهد. این همه در قالب یک ارسن شهری به نام نقش جهان با اشکال معمارانه موجودیت می‌یابد. اما امروزه با تغییر نظام سیاسی- اجتماعی دوران، همان اشکال محتوایی توریستی تفریحی پیدا کرده است و یا در دوران معاصر انواع برج‌های بلندمرتبه‌ای که در سرتاسر دنیا برای اقتدار دولت‌ها برپا می‌شوند، نشان از محتوای کنونی جامعه‌ی قدرت طلب تکنولوژیک می‌دهد. وقتی که آن انرژی‌هایی که در طراحی معماری از موضوع و یا بستر طراحی قابل درک هستند پاسخی شکلی برای آن‌ها پیدا شود، آنگاه فرم‌های معمارانه پدید می‌آیند. اما محتوا و فرم در آن هر دو حضور دارند. چون هیچ فرمی به طور کامل نمی‌تواند محتوای وجودی را پاسخ دهد و قدرت فرم‌ها در بیان محتوا با هم برابر نیست. پس محتوا و فرم حضوری همیشگی در این بناها دارند. وقتی که این انرژی با محتوای سیاسی- مذهبی- اقتصادی دوران صفویه‌ی شاه عباس نفاذ می‌یابد میدان نقش جهان در قالب فرم‌هایی آشنا ظاهر می‌شود. همچنین وقتی که روحیه‌ی قدرت طلب مجرب به تکنولوژی پیشرفته‌ی علمی قرن بیستم نفاذ می‌یابد انواع برج‌های بلندمرتبه‌ی نمادین در سرتاسر دنیا در قالب اشکال مختلف ظاهر می‌شوند. اما اگر فرم به عنوان شروع یک فرآیند طراحی مورد بررسی قرار گیرد، در مواجهه‌ی با موضوع طراحی و سایت، فرم می‌تواند به لحاظ فیزیکی با بستر طراحی در یک ترکیب زیبایی شناسانه قرار گیرد (ایزدی، غلامعلی زاده و نوروزی، ۱۳۹۴: ۴).

در جدول شماره ۱ به چند نمونه مهم در دوره‌ی معاصر پرداخته و میزان توجه به فرم و محتوا در آن بحث می‌شود.

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

جدول شماره ۱: بررسی چند نمونه روش طراحی در دوران معاصر و مقایسه آن‌ها به لحاظ پرداختن به محتوا و فرم (ایزدی، غلامعلی زاده و نوروزی، ۱۳۹۴: ۵)

محتوا / فرم	نمونه موردی	ویژگی	روش برخورد به طراحی معماری
فرم بر محتوا غالب می‌باشد.	شکل گاو برای یک فروشگاه	استفاده از شکل‌هایی که در طبیعت وجود خارجی دارند، به‌منظور اینکه عملکرد را سریع‌تر به مخاطب معرفی کند.	معماری گویا
فرم به‌صورت ترجمه‌ای مستقیم برای محتوایی کاسب‌کارانه و تجاری	شهر لاس‌وگاس که در آن محتوای کاسب‌کارانه با روشی پاپ آرت از نشانه‌ها بهره می‌برد. این نشانه‌ها می‌تواند حتی شکلی که در بیرون واقعیت خارجی دارد هم باشد، مانند شکل یک جوجه در طرح یک رستوران	ویژگی‌های مردم‌پسند، آگهی‌های تبلیغاتی، توجه به چیزهای زودگذر و مهیج	پاپ آرت (لاس‌وگاس)
فرم انتزاعی شده برای محتوایی که صورت عینی دارد.	پرنده در حال پریدن در فرودگاه T. W. A. اپرای به شکل صدف در سیدنی	بهره‌گیری انتزاعی از شکل‌های طبیعی که در جهان بیرون واقعیت خارجی دارند.	معماری‌های تندیس گونه مانند فرودگاه T. W. A. یا اپرای یورن اوترن
فرم غالب می‌باشد اما از آنجایی که این روش با هندسه که از ویژگی‌های هر معماری می‌باشد ارتباطی مستقیم دارد، وارد حوزه‌ی محتوایی می‌شود.	آثار هنری پتروس برلاگه در آمستردام	از سامانه‌های تناسباتی و شبکه‌های هندسی برای دستیابی به فرم‌های متناسب استفاده کرده است.	مربع بندی و مثلث بندی
فرم غالب است. بیشتر این فرم‌ها نیز تصادفی و پیچیده می‌باشند و عموماً با ترجمه مستقیم نت‌ها به فرم، در معماری می‌باشد.	طرح استیون هال برای نمازخانه استر تو در دالاس تگزاس	تبدیل ترکیبات موسیقایی و صدایی به پیکره‌بندی‌های فضایی و معمارانه	مدل‌های موسیقایی و تناسبات
فرم در خدمت عملکردها. برای نمونه قسمت اصلی بنا به لحاظ فرم شاخص‌تر	مرکز فرهنگی ولسبورگ، آلوار آلتور	ضد روش مداری، نظم زاینده‌ی خاص	تصادف و ناخودآگاه
فرم‌ها کاملاً تصادفی می‌باشد و این به ایده هنر برای هنر بسیار نزدیک می‌باشد.	جوزف فرانک، معماری تصادفی	پنداره تصادف به‌عنوان نیروی محرک خلاقیت هنری یا معماری در قرن بیستم، بسیار مردم‌پسند بود	ابزار سورئالیستی
فرم اغلب بر مبنای خرد و منطق خلق می‌شود.	هوگوهارینگ، پروژه گاوداری	معماری جزئی از خانواده هنرهای زیبا نیست، در نتیجه معمار نباید بر مبنای شهود ذهنی یا الهان خلاقانه کار کند.	رهیافت‌های خردگرایانه، فرم‌های کارا
فرم در خدمت زمینه‌های موجود اعم از محتوایی یا شکلی می‌باشد.	خانه شهری، خیابان پارک، نیویورک سیتی، رابرت استرن	معماری بر اساس زمینه‌های موجود در محل، اعم از فرهنگی، جغرافیایی، فرم‌های موجود و ... خلق می‌شود.	معماری زمینه‌گرا

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

محتوا در غالب پارامترها بحث شده و از بین پارامترهایی که به صورت فرم در فرآیند طراحی وارد می‌شوند، انتخاب‌هایی از طرف طراح انجام شده و در نهایت شکل‌هایی که حاصل گزینش پارامترها در روند طراحی بوده‌اند آفریده می‌شوند.	تالار شهر لندن (فاستر و همکاران)	استفاده از پارامترهای موجود در زمینه طراحی و برهم نهادن آن‌ها در روند طراحی و خلق فرم‌هایی برآمده از آن	معماری پارامتریک
فرم نسبت به محتوا بیشتر دیده می‌شود.	موزه گوگنهایم بیلباوی فرانک گهری	خلق معانی جدید با شالوده شکنی معناها پیشین، خلق فرم‌های عموماً پیچیده و ناآشنا، علوم نوین، خودسازمان‌دهی و ...	معماری شالوده شکنی
فرم در خدمت محتوا بوده و بر اساس مفاهیمی مانند نقشه‌های شناختی و قرارگاه رفتاری، فرم‌ها آفریده می‌شوند.	مشاهدات میدانی و طراحی مکان‌های رفتاری	نظریه محتوایی معماری، محتوا می‌تواند از علوم رفتاری متأثر باشد.	لنگ، جان، ۱۳۹۱، آفرینش نظریه معماری

با وجود اینکه در دوره‌های اخیر معیارهایی مانند وجود مفهوم مشترک از فضا در ذهن مردم، حس تملک به فضای عمومی، اثری که فضا بر انسان به جا می‌گذارد، رفتار فرد، آمیختگی فعالیت‌ها و درهم‌آمیختگی رفتارهای انسانی و جامعه، جوانب فرهنگی و نحوه کاربرد فضا توسط مردم، زمینه‌گرایی، تجربه حسی و ... شاخص‌های شناخت و تحلیل فضای شهری است و برخی از اندیشمندان بر آن پای فشرده‌اند، ولی هنوز صورتی تئوریک دارند و این سخن که "هنرمند طراح با شناخت روح مشترک مردم به تبلور هنرمندانه قدرت مردم در فضا دست می‌زند" هنوز نمی‌تواند راهگشای تولید فضای شهری باشد. به این ترتیب فضای شهری را نه فقط باید از طریق ویژگی‌های زیبایی‌شناختی فرم آن، بلکه باید از طریق تحلیل مشخصه‌های محتوای آن مورد بازشناسی قرارداد (پارسی، ۱۳۸۱: ۴۳).

۲-۶- نسبت فرم و عملکرد

۱-۲-۶- بازبینی نسبت فرم با عملکرد در معماری مدرن

حرکت و نهضت معماری مدرن با درکی ناقص از انسان و نیازهای او و به مرتبه اولی تعریفی نه‌چندان کامل از مفهوم عملکرد که در نهایت به تعریف محدود از نیازهای انسانی مرتبط گردیده بود نتوانست نسبتی مناسب مابین زندگی انسان با فضاهای معماری به دست دهد. معماری مدرن در مهم‌ترین شعار خود "فرم پیرو عملکرد است" با برداشتی جبری از رابطه مابین فرم و عملکرد، در حقیقت ارائه‌کننده مدلی محدود از انسان و نیازهای او بود. این شعار همراه با مفهوم یک‌بعدی عملکرد در معماری مدرن که در آن زیبایی و معانی رمزی و سمبولیک به مثابه امری غیر عملکردی بیان شده بود تعریفی سطحی از عملکرد را پیشنهاد می‌نمود. علاوه بر آن تک عملکرد بودن فضاهای معماری مدرن و عدم انعطاف‌پذیری آن‌ها جهت ایجاد قابلیت‌های متفاوت در راستای خواست‌های استفاده‌کنندگان از فضاهای معماری بارها توسط دیگر معماران و نظریه‌پردازان معماری مورد پرسش واقع شده بود.

با بررسی موشکافانه ادبیات معماری معاصر می‌توان دریافت که معماران و نظریه‌پردازان مختلف با ارائه شعارهای متفاوت سعی در به چالش کشیدن شعار معماری مدرن برآمدند تا از این طریق بتوانند مدل مناسب‌تری از رابطه مابین فرم و عملکرد را ارائه نمایند. برای مثال، رابرت ونچوری در کتاب بحث‌برانگیز خود "نضاد و پیچیدگی در معماری" بر چند عملکردی بودن فضاهای معماری اسرار ورزید. او بر معانی دوگانه فرم‌های معماری به جای تک عملکردی بودن فضاهای معماری مدرن تأکید نمود. به

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

اعتقاد ونچوری چند عملکردی بودن و عملکردهای دوگانه داشتن عناصر و فرم‌های معماری معانی مبهم و پیچیده به فضاهای معماری می‌بخشد که این خود باعث افزایش شادمانی و سرور در فضاهای معماری و به مرتبه اولی در استفاده‌کنندگان می‌شود. میس ونده روهه نیز معتقد است که ساختمان‌ها می‌باید به‌گونه‌ای طراحی شوند تا چند عملکردی بوده و در طول زمان قابلیت تطبیق‌پذیری را با نیازهای انسانی دارا باشند. یک طراحی تطبیق‌پذیر یا منعطف طرحی است که بدون نیاز به تغییرات کالبدی، عملکردها را در زمان‌های مختلف تأمین کند. طرح‌های میس دارای فضاهای چندمنظوره هستند ولی درعین حال فرم ثابتی دارند. میس اظهار می‌دارد که دلیل اصلی او جهت طراحی ساختمان‌هایی که بتوانند جهان‌شمول باشند این است که آن‌ها قابلیت انعطاف‌پذیری لازم جهت پذیرش عملکردهای متفاوت را در سراسر جهان و در زمان‌های مختلف دارا باشند زیرا از نظر او انعطاف‌پذیری فضاهای معماری نیاز عصر مدرن است. او علت اصلی تلاش خویش را در جهت تغییر شعار لویی سالیوان این می‌داند که ساختمان‌ها به دلیل عمر طولانی خود برای مقاصد طراحی می‌شوند که همیشه در حال تغییر هستند و لذا می‌طلبند که منعطف طراحی شده و از فرم‌ها و چارچوبی خنثی در طراحی برخوردار باشند. از این رو است که میس ونده روهه بر کیفیت جهان‌شمولی فضاهای معماری در قالب شعار کمتر بیشتر است سعی بر دستیابی به انعطاف‌پذیری بیشتر در فضاهای معماری دارد و پیوندی ناگسستنی مابین کیفیت و انعطاف‌پذیری در طراحی فضاهای معماری خویش برقرار می‌سازد.

از سوی دیگر به نظر ونچوری ساختمان‌ها و فرم آن‌ها معانی متفاوتی را در بیننده متجلی می‌سازد و لذا عملکردهای متفاوتی را نیز پیشنهاد می‌کند. ونچوری معتقد است که شعار مدرنیست‌ها می‌باید به‌گونه‌ای تغییر داده شود تا معماران بتوانند جنبه‌ها و یا بهتر بگوییم قابلیت‌های چند عملکردی بودن ساختمان‌ها را در شعار خود مستتر سازند. او با انتقاد از شعار "فرم پیرو عملکرد است" شعار خود یعنی "فرم عملکرد را متجلی می‌سازد" را جایگزین می‌کند. در شعار ونچوری این فرم‌ها هستند که انگیزه ساز ایجاد معنی در ذهن می‌باشند و رفتارهای درونی انسان را جهت می‌بخشند. مبتنی بر کیفیت چند عملکردی و تغییرپذیری عملکردها در نسبت بازمان می‌توان ادعا کرد که فرم‌های معماری در ماهیت خویش به‌سوی بی‌زمانی هدایت می‌کردند بدین معنا که در دوران مختلف حیات خویش می‌باید به استفاده‌کنندگان مختلف و نیازهایشان پاسخگو باشند، زیرا در حقیقت نیازهای واقعی انسانی در طول زمان تغییرات شگرفی نداشته است و نیز نخواهد داشت و تغییرات تنها در سطح میزان انطباق‌پذیری انسان و محیط او در نسبت بازمان صورت پذیرفته و یا می‌پذیرد. این بی‌زمانی که در بیانات لویی کان و در قالب مفهوم دست‌یافتنی و گفته‌های آلدو فن ایک معمار هلندی در مفهوم "چندگونگی" نیز ارائه گردیده با مفهوم "قابلیت" در ماهیت خویش بسیار نزدیک است. در مجموع باید گفت که تئوری‌های معماری در سال‌های اخیر سهم عمده‌ای در شناخت ما از قابلیت‌های فضاهای معماری ایفا نموده‌اند اما به دلیل عدم توجه به دانش‌های مرتبط با معماری و شناخت نظام گونه معرفت‌های وابسته به چگونگی رابطه انسان و محیط نتوانسته‌اند به ابعاد قابل‌تأملی در شناخت معماران از یافتن نسبتی منطقی مابین فرم و عملکرد دست یابند. مفهوم "قابلیت" می‌تواند این نسبت را با قدرت تمام در قالب شعاری نو برای تمامی معماران بازسازی نماید (مطلبی، ۱۳۸۵: ۵۹).

جدول ۲: بررسی رابطه فرم و عملکرد در اندیشه نظریه‌پردازان معاصر (نگارنده)

نظریه‌پرداز/ معمار	شعار	نسبت فرم و عملکرد
رابرت ونچوری	فرم عملکرد را متجلی می‌سازد / کمتر کسل‌کننده است	چند عملکردی بودن فرم و فضا، عملکرد دوگانه داشتن
میس ونده روهه	کمتر بیشتر است	کیفیت جهان‌شمولی فضاهای معماری، پذیرش عملکردهای متفاوت (انعطاف‌پذیری)
لویی سالیوان	فرم پیرو عملکرد است	رابطه جبری میان فرم و عملکرد
لوکوربوزیه	خانه ماشینی برای زندگی	عملکرد از فرم تبعیت می‌کند
والتر گروپپوس	-	هدف معماری عملکردگرا ارضای نیازهای روحی انسان

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

۲-۲-۶- فرم تأمین‌کننده عملکردها است

پس از بررسی نظریه‌های مختلف پیرامون نسبت میان فرم و عملکرد در ادوار مختلف نتایج حاصل از آن‌ها، در این قسمت اولویت استفاده از فرم و عملکرد در طراحی فضاهای معماری و شهری ارائه می‌گردد و با توجه به مفهوم قابلیت فرم، نسبتی مناسب و منطقی جهت ایجاد ارتباط منعطف و غیر جبری میان فرم و عملکرد پیشنهاد می‌شود.

مفهوم "قابلیت" دارای توانایی‌های لازم جهت وسعت‌بخشی به مفهوم عملکرد در معماری آن هم در ارتباط با فرم‌های ساخته شده است. در چارچوب این مفهوم شناخت عملکرد یک فضا قبل از ادراک فرم آن صورت می‌پذیرد و لذا این عملکرد فضاها است که فرم را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد نه بالعکس. اما از سوی دیگر فرم می‌باید قابلیت‌های بالقوه لازم را برای تأمین و پذیرش آن عملکردها دارا باشد. از این رو شعار لویی سالیوان یعنی "فرم پیرو عملکرد است" به میزان زیادی نمی‌تواند قابلیت‌های لازم را در جهت تبیین نسبت مابین فرم و عملکرد بیان نماید. می‌باید به ارائه شعار جدیدی اقدام نمود که در قالب آن بتوان ابعاد انسانی و مفهوم نامعینی گری کالبدی در معماری را به روشنی بیان نمود. در جهت یافتن نسبتی نو مابین فرم و عملکرد و تجدیدنظر در شعار معماری مدرن هیچ مفهوم و کلمه‌ای نمی‌تواند مانند کلمه "تأمین" نسبتی مناسب مابین فرم و عملکرد در معماری را بیان کند. بنابراین در گزاره "فرم تأمین‌کننده عملکردها است" مفهوم عملکرد در بیان و معنی گسترده‌ای ارائه گردیده است و نیز رابطه‌ای منعطف و غیر جبری با فرم را پیشنهاد می‌نماید. بر اساس این گزاره هیچ‌یک از شعارهای مدرنیست‌ها و فرا مدرنیست‌ها مانند "فرم پیرو عملکرد است" و یا "فرم عملکرد را متجلی می‌سازد" قابل قبول نیستند (مطلبی، ۱۳۸۵: ۶۱).

۷- نتیجه گیری

موضوع فضای شهری از جمله مباحث پرجاذبه‌ای است که بسیاری از اندیشمندان مسائل شهری به آن توجه داشته و اهمیت آن را اساساً جهت رابطه‌ای می‌دانند که با راهبردهای اجتماعی، پالایش، ساخت اجتماعی، تولید کیفیت انسانی عاطفی در جامعه، بیان زندگی فعال مردم، فعالیت سیاسی و مانند آن دارد. فضای شهری محصول نیروهای تاریخی، اجتماعی و فرهنگی جامعه است و شخصیت آن بیش از عوامل تکنولوژیکی و یا جغرافیایی و فیزیکی ناشی از عناصر متغیر فضا شامل نظام فعالیت‌ها و عناصر پایدارتر فضا یعنی ظرفیت مدنی جامعه‌ی شهری است که نیروهای اجتماعی و فرهنگی جامعه از طریق عواملی مانند نهادها و فرهنگ و پوشش شهرنشینی این عناصر را پدید آورده و به وساطت گروه‌های اجتماعی و فعالیت آن فضای شهری را شکل می‌دهد. فضای شهری، عرصه‌ی اجتماعی، فرهنگی و کالبدی است که وابسته به الگوی فعالیت گروه‌های اجتماعی و محصول عمل نیروهای فرهنگی و اجتماعی است، اما این نیروها در شرایطی که پوشش‌های مدنی جامعه، فضایی مدتی را تدارک دیده باشند در این حال، به تولید فضای شهری منجر می‌شوند (سلطانی و خزادی فر، ۱۳۹۴: ۱۱).

فرم، محتوا و عملکرد همواره در هنر، معماری و شهرسازی حضور دارند. فرم جدا از محتوا و عملکرد نیست و موجودیتی مستقل از آن نخواهد داشت. بدون محتوا فرم قابل خواندن نخواهد بود. فرم‌های خوب در دوران مختلف آن‌هایی هستند که با قدرت‌های متفاوت در بیان محتوا ارائه شده‌اند و افرادی که در دوران بعدی با آن‌ها مواجه شدند، بسیار تحت تأثیر قرار گرفته‌اند. همچنین فرم‌هایی که بتوانند منعکس‌کننده عملکردهای مختلف باشند و دارای قابلیت‌های گوناگون و بالقوه باشند انعطاف‌پذیری بیشتری دارند و از کیفیت بالایی برخوردارند.

این پژوهش با مرور مختصری نشان داد که چگونه در طول تاریخ در نظام‌های سیاسی - اجتماعی مختلف روابط میان فرم و عملکرد شهری متحول شد. همان‌گونه که گفته شد در دوران مدرن، فرم‌ها، بدون توجه به محتوایی که آفریننده آن می‌باشند، به صورت الگوهایی که محتوای وجودی آن‌ها درک نشده‌اند، مورد استفاده قرار گرفته و در نتیجه نتوانسته‌اند خالق فضاهایی باشند که اکنون از آن‌ها، الگوها به وجود آمده است. همچنین رابطه جبری میان فرم و عملکرد در دوره مدرن و پیروی فرم از عملکرد سبب تک‌بعدی شدن عملکرد در معماری مدرن و عدم انعطاف‌پذیری فضاهای معماری و شهری شده است. جهت برطرف

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

نمودن نقصان‌ها در نظریه‌پردازی معماری و شهرسازی معاصر و مبتنی بر یافته‌های حاصل از پژوهش، می‌توان گفت شعار معماری مدرن دیگر قابل‌قبول نیست و لذا "فرم تأمین‌کننده عملکرد" است نه پیرو آن و همچنین فرم خوب آن است که بتواند بیان‌کننده محتوا و انتقال‌دهنده مفاهیم نمادین به مخاطبان خود باشد. این نسبت جدید میان فرم، محتوا و عملکرد در معماری و شهرسازی می‌تواند مبنا و اساس محکمی جهت خلق فضاهایی متناسب با نیازهای انسانی در بستر زمان مهیا سازد.

مراجع

- 1- Canter, David, Martin Krampen, and David Stea. 1990. "Environmental Perspective." *Journal of Economic Psychology* 297-300.
- 2- Hawking, Goyce M. 1991. *The Oxford Mindic*. second. Oxford University Press.
- ۳- ایزدی، سعید - حمزه غلامعلی زاده و سمیه نوروزی، نسبت بین فرم و محتوا در هنر و معماری، کنفرانس سالانه بین‌المللی عمران، معماری و شهرسازی، شیراز، موسسه عالی علوم و فناوری خوارزمی، صص ۸-۱، ۱۳۹۴.
- ۴- پارسی، حمیدرضا، شناخت محتوای فضای شهری، نشریه هنرهای زیبا، تابستان، صص ۴۱-۴، ۱۳۸۱.
- ۵- جمالی، مریم، مقدمه‌ای بر مفهوم فرم و فرمالیسم در هنر مدرن، جستارهای فلسفی، پاییز و زمستان، ۳۳-۵، ۱۳۹۴.
- ۶- دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه فارسی، تهران، چاپخانه مجلس شورای ملی، ۱۳۵۵.
- ۷- دی. کی. چینگ، فرانسیس، معماری فرم، فضا و نظم، ترجمه شده توسط: قراگزلو، زهرا، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۲.
- ۸- سلطانی، یزدان و رخزادی فر، مهنا، فرم شهر و تأثیر آن در مفهوم شناسی شهر و فضای شهری، دومین همایش ملی معماری، عمران و توسعه نوین شهری، ارومیه، کانون سراسری انجمن‌های صنفی مهندسان معمار ایران، صص ۱۲-۱، ۱۳۹۴.
- ۹- شکوهی، حسین، جغرافیای اجتماعی شهرها، تهران، انتشارات جهاد دانشگاهی، ۱۳۹۰.
- ۱۰- ظفرمند، جواد، مفهوم فرم به ویژه در هنر، نشریه هنرهای زیبا، صص ۲۱-۱۳، ۱۳۸۱.
- ۱۱- عمید، حسن. ۱۳۸۹. فرهنگ فارسی عمید *Edi ted by*. فرهاد قربان زاده. اشجع.
- ۱۲- غریب پور، افرا، مفهوم عملکرد در اندیشه لویی کان، نشریه صفه، پاییز و زمستان، صص ۴۰-۳۱، ۱۳۸۹.
- ۱۳- غریب پور، افرا، اصطلاح‌شناسی عملکرد معماری، نشریه هنرهای زیبا، بهار، صص ۶۸-۵۷، ۱۳۹۲.
- ۱۴- غریب پور، افرا، عملکردگرایی و معنای عملکرد، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۳۰، تابستان، صص ۸۲-۷۳، ۱۳۸۶.
- ۱۵- قیاسوند، جواد- قدوسیفر، هادی و جاوید، فاتزه، از کانسپت تا فرم و پیوستگی آن با عملکرد فضای معماری، کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علم و تکنولوژی، کوالالامپور، صص ۱۱-۱، ۱۳۹۳.
- ۱۶- کورت گروتو، یورگ، زیبایی‌شناسی در معماری، ترجمه شده توسط: پاکزاد، جهان‌شاه و همایون، عبدالرضا، تهران، انتشارات شهید بهشتی، ۱۳۸۸.
- ۱۷- مردمی، کریم و زندآوه، بهبود، از عملکردگرایی تک بعدی تا مکان‌گرایی چند ظرفیتی، معماری و شهرسازی آرمانشهر، پاییز و زمستان، صص ۱۰۳-۹۳، ۱۳۹۴.
- ۱۸- مطلبی، قاسم، بازشناسی نسبت فرم و عملکرد در معماری، نشریه هنرهای زیبا، بهار، صص ۶۴-۵۵، ۱۳۸۵.
- ۱۹- معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۲.
- ۲۰- ملیحی، وحید، مبانی زیبایی‌شناسی در معماری و شهرسازی ایران معاصر، همایش ملی معماری و شهرسازی ایران. تهران، صص ۱۱-۱، ۱۳۸۸.
- ۲۱- هوشیار، لیلیا، باروق، حسن، بررسی مفهوم فرم در معماری و شهرسازی معاصر، کنفرانس بین‌المللی مهندسی عمران، معماری و توسعه شهری پایدار، تبریز: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، صص ۱۵-۱، ۱۳۹۲.